

Shiraz University
RICEST
ISC

ISSN: 2008-7926

Journal of

Legal Studies

Scientific

Vol. 17, Issue 1, Spring 2025

JS

Journal of Legal Studies

Journal Homepage: <https://jls.shirazu.ac.ir/>
doi: <https://doi.org/10.22099/jls.2025.52131.5255>

Research Article

Effects of Transaction Costs on Organization Inefficiencies in Developing Contract Self-Performance Path

Shahrzad Haddadi*

Assistant Prof., Department of Economic Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Article history:

Received: 10/01/2025

Accepted: 13/02/2025

Abstract

Introduction

One of the most significant challenges facing legal systems, with far-reaching economic, social, and cultural consequences, involves the pervasive issue of contractual non-performance. This phenomenon adversely impacts overall business conditions by generating excessive transaction costs for contracting parties and third-party stakeholders alike, ultimately hindering the development processes within both legal and economic systems. Transaction costs consume substantial portions of organizational resources across various institutions, leading to marked reductions in operational efficiency and economic productivity. These costs create systemic barriers that undermine contractual relationships and impede commercial growth.

Methods

This research employs an analytical-descriptive methodology to examine the multifaceted effects of transaction costs on organizational inefficiencies within the framework of contract self-performance. The study comprehensively

Please cite this article as:

Haddadi, Sh. (2025). Effects of Transaction Costs on Organization Inefficiencies in Developing Contract Self - Performance Path. *Journal of Legal Studies*, 17(1), 89-122.
<https://doi.org/10.22099/jls.2025.52131.5255>

* Corresponding author:

E-mail address: sh_haddadi@sbu.ac.ir

reviews library resources, analyzes World Bank reports, and evaluates the legal capacities established by both the Iranian Constitution and Development Plan Acts. Through this multi-dimensional approach, the investigation seeks to identify key institutional factors influencing contractual efficiency.

Results and Discussions

The analysis reveals that among various transaction costs affecting contractual relationships, the most impactful include inflation rates, communication expenses, the degree of property law protection, and costs associated with information gathering and regulatory compliance. These transaction costs exert diverse influences on organizational functionality and contract performance, with varying degrees of impact depending on their specific interaction dynamics within different institutional contexts.

Critical impediments to contract self-performance emerge from several systemic deficiencies: limited contractual protections through available remedies, inefficient judicial processes for contract enforcement, and inadequate safeguards for property rights. These structural weaknesses impose substantial transaction costs on obligees, often making recourse to judicial or arbitration procedures prohibitively expensive and thereby undermining potential compromise solutions. The protracted and complex nature of legal proceedings frequently incentivizes defaulting parties to strategically increase the obligee's costs, coercing them into accepting economically disadvantageous settlements.

Furthermore, deficiencies in property law systems that fail to adequately protect citizens' assets or complicate ownership registration processes create significant information transparency barriers. These institutional shortcomings substantially elevate transaction costs related to information accessibility, further impairing contract self-performance capabilities. Consequently, transaction costs represent a pivotal legal and economic issue with profound implications for contractual relationships and broader development processes.

Conclusions

The Iranian Constitution, as the foundational legal framework, establishes essential institutional prerequisites for effective contract self-performance through various constitutional provisions. Principle 22 explicitly safeguards citizens' property rights, while Principle 34 guarantees access to justice, and Principle 40 prohibits the abusive exercise of rights. These constitutional mandates provide critical legal underpinnings for contractual relations.

Complementing these constitutional protections, Development Plan Acts serve as vital formal institutions that systematically reduce transaction costs and enhance contract self-performance efficiency. These legislative instruments incorporate specific provisions designed to improve business development indicators and facilitate contractual compliance. Together, these legal frameworks create an interconnected system that addresses the multifaceted challenges of transaction costs while promoting more efficient contractual relationships.

Keywords: Organization, Transaction Cost, The Constitution, Development Plan Acts, Contract Self-Performance.

تأثیر هزینه مبادله بر ناکارآمدی سازمان‌ها در مسیر توسعه نظام خوداجرای قراردادهای شهرزاد حدادی*

استادیار، گروه حقوق اقتصادی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: 1403/11/25

تاریخ دریافت: 1403/10/21

اطلاعات مقاله

چکیده

مقدمه: یکی از دشواری‌های نظام‌های حقوقی که دارای آثار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متعددی است و بر وضعیت کلی کسب‌وکار تأثیر می‌گذارد، خوداجرا شدن قراردادهای است که تحت تأثیر هزینه‌های گزاف مبادله وارده به طرفین درگیر در رابطه قراردادی و اشخاص ثالث مرتبط با آن، نظام‌های حقوقی و اقتصادی را از فرآیندهای توسعه‌ای دور می‌سازند. هزینه‌های مبادله بخش مهمی از منابع سازمان‌های مجری نهادهای مختلف را به خود اختصاص می‌دهند و از این طریق سبب کاهش کارایی می‌شوند.

روش‌ها: این تحقیق با روش تحلیلی و توصیفی به بررسی تأثیر هزینه مبادله بر ناکارآمدی سازمان‌ها در مسیر توسعه نظام خوداجرای قراردادهای می‌پردازد و برای این منظور ضمن مطالعه منابع کتابخانه‌ای، نتایج گزارش‌های بانک جهانی را به همراه ظرفیت‌های قانون اساسی و قوانین برنامه توسعه مطالعه می‌کند.

یافته‌ها: ازجمله ارقام هزینه مبادله تأثیرگذار در مسیر توسعه نظام خوداجرای قراردادهای، نرخ تورم، هزینه‌های ارتباطات، اندازه حمایت از حقوق مالکیت و هزینه‌های ناشی از جمع‌آوری اطلاعات و ملزومات است. در عین حال هزینه مبادله در سطوح مختلفی بر کارکرد سازمان‌ها و اجرای

استناد به این مقاله:

حدادی، شهرزاد (۱۴۰۴). تأثیر هزینه مبادله بر ناکارآمدی سازمان‌ها در مسیر توسعه نظام خوداجرای قراردادهای. ۱۷. (۱). ۸۹-۱۲۲.

قراردادها تأثیر می‌گذارند که متناسب با سطح تعامل میزان آنها می‌تواند متفاوت باشد. میزان حمایت‌کنندگی محدود از قرارداد توسط ضمانت‌اجراهای نقض تعهدات قراردادی و نیز روندهای رسیدگی شکلی نه‌چندان کارآمد برای اجرای اجباری قراردادها در کنار حقوق مالکیت غیرتضمین‌کننده، همگی از موانع توسعه نظام خوداجرای قراردادها محسوب می‌شود. اگر ساختارهای اجرای قهری قرارداد کارآمد نباشند و با تحمیل هزینه‌های گوناگون مبادله به ذی‌نفع قرارداد، تمسک به سازوکارهای قضایی یا داوری را پرهزینه کنند، انگیزه‌های لازم برای نقض تعهدات قراردادی را برای متعهدله فراهم می‌کنند و گاهی اوقات بر روند صلح و سازش نیز تأثیر می‌گذارند، زیرا متعهد با مشاهده فرآیندهای رسیدگی طولانی و پر پیچ‌وخم، ترجیح می‌دهد با افزایش هزینه‌های متعهدله، وی را به توافقی به‌صرفه‌تر قانع سازد. همچنین اگر نظام حقوق مالکیت نتواند از اموال و دارایی‌های شهروندان حفاظت کند یا آنکه با دشوار کردن قانونی شدن و ثبت مالکیت آنها بر اموال و دارایی‌های مشروعشان، مانع شفافیت اطلاعاتی شود، هزینه مبادله دسترسی به اطلاعات را افزایش داده و مجدداً بر خوداجراشدن قرارداد تأثیر می‌گذارد. به همین علت است که مسئله هزینه مبادله در توسعه یک امر حقوقی دارای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مختلف، اهمیت می‌یابد. خاصه آنکه مجری نهادهای رسمی یعنی قوانین و مقررات نیز، همانا سازمان‌هایی هستند که به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم در مسیر اجرای قراردادها نقش‌آفرین هستند. لذا یکی از الزام‌های بهبود کارکردهای سازمان‌ها، کاهش هزینه‌های مبادله است که به ارتقای وضعیت کارایی آنها نیز منتهی می‌شود و از این طریق بر توسعه نظام خوداجرای قراردادها تأثیر می‌گذارد. در نتیجه قرارداد، به‌عنوان حلقه‌ای از زنجیره فعالیت‌های اقتصادی، می‌تواند با کارکرد کارآمد خود، وضعیت اقتصادی را بهبود بخشد. درعین حال، گاه سازمان‌ها نیز خود موجد هزینه‌های مبادله هستند و به شیوه‌های مختلف در مسیر خوداجراشدن قرارداد، موانعی ایجاد می‌کنند. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و نیز قوانین برنامه توسعه در کنار اجرای صحیح الزام‌های برآمده از آنها، می‌توانند نقش مهمی در کاهش هزینه‌های مبادله و کارآمدی نظام خوداجرای قراردادها ایفا کنند. مانند اینکه اصل 22 قانون اساسی، مال، حقوق و مسکن اشخاص را مصون از تعرض اعلام کرده است. همچنین اصل 34 همین قانون به دادخواهی و مراجعه به نظام قضایی به‌عنوان یکی از حقوق مسلم هر فرد اشاره کرده است و اصل 40 قانون اساسی نیز صراحتاً اعلام کرده که هیچ‌کس حق ندارد اعمال حق خود را وسیله اضرار به سایرین قرار دهد. حال در پرتو این اصول تبیین‌کننده، قوانین عادی ما نیز لازم است هم‌راستا با آنها، احکامی را بیان کنند که تحقق اهداف اصول متعدد قانون اساسی را عملی کنند. ازجمله مهم‌ترین قوانین عادی در نظام حقوقی ایران که نقش مهمی در توسعه ازجمله توسعه نظام خوداجرای قراردادها دارند، قوانین برنامه توسعه پنج‌ساله هستند.

نتیجه‌گیری: قانون اساسی، به‌عنوان یک نهاد رسمی و قانون مادر، زیرساخت‌های لازم برای توسعه نظام خوداجرای قراردادها را تبیین کرده است. ازجمله در اصول مختلف این قانون، به موضوع‌هایی پرداخته که در این مسیر راهگشا هستند. قوانین برنامه توسعه نیز به‌عنوان یک قانون عادی و نهاد رسمی، نقش مهمی در کاهش هزینه‌های مبادله و متعاقباً توسعه نظام خوداجرای قراردادها دارند و با تبیین مقرراتی که شاخص‌های توسعه کسب‌وکار را ارتقا می‌دهند، به خوداجراشدن قراردادها کمک می‌کنند.

واژگان کلیدی: سازمان‌ها، هزینه مبادله، قانون اساسی، قوانین برنامه توسعه، نظام خوداجرای قراردادها.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سرآغاز

امروزه یکی از دغدغه‌های صاحب‌نظران تعداد قابل‌توجهی از کشورها، موضوع «توسعه» است. توسعه فرآیندی چندمرحله‌ای و مستمر است که از شرایط و اوضاع و احوال مختلفی تأثیر می‌پذیرد. توسعه ملی نیز از مسیر توسعه و تعادل منطقه‌ای محقق می‌شود (کوزه‌گر کالجی، نوروزی، 1401: 312). یکی از مؤلفه‌های مهم سنجش توسعه، وضعیت کسب‌وکار در جوامع گوناگون است. شاخصه‌های متنوعی برای بررسی وضعیت کسب‌وکار در کشورهای مختلف ذکر شده است که یکی از آن‌ها، شاخصه «اجرای قرارداد» است (Word Bank Group, 2024: 79-80). منظور از اجرای قرارداد، توسل اشخاص به سازوکارهای الزام‌کننده جهت الزام متعهد به ایفای تعهدات قراردادی خویش است. فقدان یا ناکارآمدی نظام خوداجرای قراردادها، سبب اتلاف و هدر رفت منابع عظیمی در مسیر اجرای قراردادها می‌شود و به کارایی نظام حقوقی و اقتصادی لطمه می‌زند و با تحمیل هزینه‌های گزاف مبادله بر کارگزاران اقتصادی، آنان را در مسیر دشوار اجرای توافقات قراردادی ناکام می‌سازد. بدین ترتیب قرارداد که رکن مهمی در وضعیت کسب‌وکار و ابزاری جهت برقراری ارتباط با دیگران و رفع نیازهای اشخاص است، از این هدف خود دور می‌شود.

یکی از دستگاه‌های نظری برای مطالعه توسعه نظام خوداجرای قراردادها¹، نهادگرایی² اقتصادی است که بر این پیش‌فرض مبتنی است که اقدام‌های انسان و نتایج آن‌ها باید در راستای قواعد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی تحلیل شود که زندگی اجتماعی وی را پوشش می‌دهند (Marinescu, 2012: 254). نهادگرایی اهمیت تاریخ و روندی را که جوامع از گذشته طی کرده‌اند و ریشه مشکلاتی که با آن‌ها دست‌وپنجه نرم می‌کنند به تصویر می‌کشد. این مکتب اقتصادی نیز در طول تاریخ تحولات مختلفی را تجربه کرده است. نهادگرایی اقتصادی جدید بر مفاهیمی مانند «عقلانیت محدود» و «هزینه مبادله» تأکید می‌کند. در همین راستا،

1. Contract Self – Performance

2 در این دستگاه نظری، منظور از نهادها، مجموعه‌ای از قواعد بازی، هنجارها، آداب، رسوم و رفتارها هستند که در دو قالب رسمی (مانند قوانین و مقررات) و غیررسمی (آداب، رسوم و ...) تقسیم‌بندی می‌شوند. نهادها سبب ساختار مند شدن انگیزه‌های نهفته در مبادلات بشری می‌شوند (نورث، 1385: 19-20).

فروزی مانند اطلاعات کامل و عقلانیت کامل مورد نقد قرار می‌گیرند و اهمیت عدم قطعیت و مشکلات مرتبط با اطلاعات و هزینه‌های مبادله در رفتار اقتصادی کارگزاران برجسته می‌شود و مانعی در راستای اتخاذ تصمیمات اقتصادی بهینه دانسته می‌شود (Ankarloo, 2002: 12). در این دیدگاه، سازمان‌ها به‌عنوان مجریان نهادهای رسمی (مانند قوانین و مقررات) و غیررسمی (مانند عادات رفتاری و رسوم) عمل می‌کنند. هدف از نگارش این مقاله، پاسخ به این پرسش‌ها است که چگونه هزینه‌های مبادله بر کارکرد کارآمد سازمان‌ها تأثیر می‌گذارند و سازمان‌ها، خود به عاملی در راستای تحمیل هزینه‌های مبادله به طرفین رابطه حقوقی تبدیل می‌شوند؟ علاوه بر این، قانون اساسی و نیز قوانین برنامه توسعه، چه تأثیری بر کاهش هزینه‌های مبادله سازمان‌ها دارند؟ و نهایتاً چرا ساختار نهادی حاکم بر حقوق مالکیت و نیز حقوق قراردادهای، بر خوداجرا شدن قراردادهای مؤثر هستند؟ بدیهی است هنگامی که قرارداد به‌عنوان موجود پویا، نتواند خودبه‌خوداجرا شود و در مسیر تحقق اهداف خود ناتوان باشد، نوبت به توسل به سازوکارهای قهری برای اجرای توافقات قراردادی می‌رسد¹ و همین مسئله هزینه‌های سنگینی بر سازمان‌ها و نیز نظام اقتصادی در مفهوم اعم تحمیل می‌کند؛ حال آنکه ارتقای کارایی نهادی و سازمانی از طرق مختلف، در حکم پیشگیری از وقوع این رویداد است و به خوداجرا شدن قراردادهای کمک می‌کند. در این راستا قانون اساسی و قوانین برنامه توسعه، به‌عنوان قوانین کلیدی در توسعه نظام خوداجرای قراردادهای به طرق مختلف، می‌توانند شاخص‌های عملکردی را ارتقا بخشند. به نقش هزینه‌های مبادله در کارکرد سازمان‌ها و تأثیر عملکرد سازمان‌ها در ایجاد هزینه‌های مبادله در این مسیر پرداخته می‌شود.

مطالعه مسئله هزینه مبادله، دارای ابعاد مختلفی است که پرداختن به همه آن‌ها در این مقاله مقدور نیست؛ بنابراین در این تحقیق، با رویکردی گزینشی، ابتدا مهم‌ترین اقلام هزینه مبادله تأثیرگذار بر خوداجرا شدن قراردادهای مطالعه می‌شود. سپس سطوح مختلف هزینه مبادله

1 مجموعه‌ای از دشواری‌های حاکم بر انعقاد و اجرای قراردادهای، سبب شده است تا ایده طراحی و توسعه قراردادهای هوشمند مبتنی بر بلاک‌چین شکل گیرد تا بدون نیاز به سازمان‌های واسطه، قراردادهای خود اجرایی شوند. برای مطالعه بیشتر درباره اوصاف خوداجرایی قراردادهای هوشمند رک: (خارکش و فتیحی زاده، 1401: 36؛ مظفری و ناصر، 1400: 262-259).

شناسایی می‌شود و آنگاه نقش تقنین در کاهش هزینه‌های مبادله با نگاه به قانون اساسی و قوانین برنامه توسعه مورد تدقیق قرار می‌گیرد.

1. شناسایی موارد هزینه مبادله

هزینه‌های مبادله بخش مهمی از منابع سازمان‌های مجری نهادهای مختلف را به خود اختصاص می‌دهند و از این طریق سبب کاهش کارایی می‌شوند. به همین جهت درک موضوع هزینه مبادله، از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. گاهی اوقات منظور از مبادله، معامله میان دو یا چند شخص است که برای رسیدن به هدفی با یکدیگر مذاکره می‌کنند؛ اما در یک مفهوم عام‌تر، می‌توان «مبادله» را هر نوع تعامل میان اشخاص و گروه‌ها دانست که تحت تأثیر نهادهای موجود، هزینه‌هایی را برای طرفین این تعامل در پی دارد.

اقتصاد هزینه مبادله، زیرمجموعه اقتصاد نهادگرایی جدید است. اقتصاد هزینه مبادله تنها به تحقیقات صرف در حوزه مسائل اقتصادی منحصر نمی‌شود؛ بلکه موضوع تلاش‌های عملی بسیاری از اقتصاددانان است که هدف آن‌ها پروراندن ایده «هزینه داشتن مبادله» است. در ابتدا عنوان «هزینه مبادله» صرفاً شامل هزینه‌های نقل و انتقال بود تا آنکه در قرن نوزدهم، مشکلات متنوعی در زمینه فرآیند قیمت‌گذاری به وجود آمد و متعاقباً بحث هزینه مبادله رونق بیشتری یافت و از آن در موضوعات مختلف دیگری نیز برای تحلیل استفاده شد (Hardf, 2009: 30-31).

نقش ویلیام سون هرچند برجسته است؛ اما هرگاه موضوع هزینه مبادله مطرح می‌شود اهمیت آثار کوز بیش از هرامر دیگر به ذهن متبادر می‌شود. کوز این پرسش را مطرح می‌کند که اگر سازوکار تخصیص منابع بازار است، پس چرا بنگاه به وجود می‌آید؟ در پاسخ به این سؤال، کوز موضوع هزینه‌های مبادله را مطرح می‌کند و چنین اظهار می‌دارد که استفاده از سازوکار بازار بدون هزینه نیست؛ بلکه دربردارنده هزینه مبادله است. اقتصاد هزینه مبادله دو فرض مبنایی را محور مطالعات خود قرار می‌دهد: اول آنکه عقلانیت کارگزاران محدود است؛ بدین معنا که رفتار کشرگران به گونه‌ای است که قصد عقلایی رفتار کردن را دارند؛ اما به دلیل اطلاعات ناقص و ضعف در توان محاسباتی، عقلانیت آنان محدود است. نتیجه چنین فرضی عدم امکان انعقاد قراردادهای کامل و وجود قراردادهای ناقص است. دوم آنکه فرض بر

فرصت‌طلبی است؛ به این معنی که نفع شخصی‌طلبی، گاهی اوقات امکان سوءاستفاده از نواقص قرارداد را به دنبال می‌آورد (نادران، شکوهی، 1391، 163).

همچنین هزینه‌های مبادله شیوه تأمین مالی یک بنگاه را تعیین می‌کنند؛ یعنی بنگاه بر اساس ملاحظات هزینه، شیوه‌ای را برای تأمین مالی برمی‌گزیند که کم‌ترین هزینه را در بر داشته باشد. هرچه سازوکارهای تأمین مالی ناکارآمدتر باشد، بنگاه‌ها با هزینه بیشتری مواجه می‌شوند و ممکن است سبب شود برخی از بنگاه‌ها به دلیل افزایش هزینه‌ها، شیوه دیگری را برای تأمین مالی خود برگزینند (نصیری اقدم، نادران، 1385: 95). از طرفی مطالعه هزینه مبادله در بررسی و کنترل قیمت‌ها نقش دارد، زیرا فرض بر آن است که هرچه هزینه‌های مبادله کاهش می‌یابد قیمت‌های بازار معتدل‌تر می‌شود. درواقع همان‌طور که از هزینه‌های مبادله کاسته می‌شود، اشخاص بیشتری مستقیماً وارد بازار معاملات می‌شوند (M.Hitt & GU, 2001: 89).

همچنین می‌توان گفت هزینه‌های مبادله از قرارداد و توافق طرفین برمی‌آید و این هزینه‌ها چیزی بیش از قیمت یا ارزشی است که برای تحقق شکلی مبادله لازم است ردوبدل شود؛ بنابراین هزینه مبادله دربرگیرنده هزینه کسب اطلاعات درباره فروشنده، خریدار و کیفیت کالا یا خدمتی که مبادله می‌شود، هزینه عقد قرارداد و نظارت بر عملکرد طرف دیگر، هزینه‌های مرتبط با تعریف حقوق مالکیت و تضمین اعمال آن‌ها است (صادقی، وفایی یگانه، آقا نصیری، 1391: 6).

با این اوصاف فهم هزینه مبادله نه‌تنها در بررسی قیمت‌های بازار بلکه در مطالعه سازمان‌ها نیز اهمیت دارد. از این جهت صرفه‌جویی در هزینه‌های مبادله در مطالعات سازمان‌ها، موضوعی شایان توجه است؛ درنتیجه گاهی اوقات نیاز است تا ساختارهای نظارتی جایگزینی به وجود بیاید که هزینه‌های مبادله کمتری را تحمیل می‌کند (E.Williamson, 1981:548). این بدان جهت است که همواره بخشی از منابع درون سازمان‌ها صرف نظارت می‌شود؛ با این همه تنها مورد از تأثیر منفی هزینه‌های مبادله بر سازمان‌ها، افزایش هزینه‌های نظارت نیست، زیرا تمام عملکرد سازمان‌ها معطوف به عملیات نظارتی نیست و سازمان‌ها کارکردهای منحصربه‌فرد و عمومی دیگری نیز دارند. در همین راستا می‌توان کاهش اعتماد عمومی به عملکرد سازمان‌ها یا ترجیح روش‌های جایگزین دیگری (مانند رواج معاملات رمز ارزی) خارج از چارچوب سازمان‌های موجود را از انواع آثار منفی هزینه مبادله بر عملکرد سازمان‌ها دانست.

بدین ترتیب منابع صرف‌شده در زمان انتظار برای ورود به بازار، دریافت مجوز یک فعالیت تجاری، طی تشریفات و مقررات دست و پاگیر در اقتصادهای درحال توسعه و انتقالی به‌عنوان عوامل موجب هزینه مبادله شایع هستند؛ هرچند که اندازه بخش معاملات رسمی کوچک باشد. با این وجود اهمیت بسیاری دارند، زیرا نه تنها اقدامات قراردادی حوزه تولید را دربر می‌گیرد؛ بلکه بر میزان و شکل کالا و خدماتی که تولید می‌شوند و در دسترس هستند نیز تأثیر می‌گذارند (Wang, 2003: 6) و از این طریق به هزینه‌های عملکردی سازمان‌ها می‌افزاید. افزایش هزینه‌های سازمان‌هایی که عملکرد کارآمدی ندارند به اتلاف منابع آن‌ها منتهی می‌شود و از این طریق این سازمان‌ها از منظر مراجعه به آن‌ها، ناکارآمد به نظر می‌رسند. با این اوصاف می‌توان به برخی از مهم‌ترین اقلام هزینه مبادله که بر خوداجراشدن قراردادها تأثیر منفی می‌گذارند در ادامه اشاره کرد.

1-1. نرخ تورم

نرخ تورم عامل مهمی است که بر هزینه‌های مبادله تأثیر می‌گذارد و از آن تأثیر می‌پذیرد (صامتی، صامتی، جنتی مشکانی، 1383: 95). یکی از عوامل مهم مؤثر در هزینه، استفاده از پول به‌عنوان ابزار مبادله است. تورم انتظاری، هزینه‌های مبادله را با کاهش سرمایه‌گذاری و تقاضا برای پول، افزایش می‌دهد (صادقی، وفایی یگانه، آقا نصیری، 1391: 17). در شرایطی که تورم لجام‌گسیخته بر اقتصاد یک کشور حاکم است، مدام از ارزش پول ملی و قدرت خرید آن کاسته می‌شود. این امر عملکرد سازمان‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و ضمن تحمیل انواع متفاوتی از هزینه‌های فرعی دیگر، هزینه‌های اجرایی سازمان‌ها را نیز افزایش می‌دهد. از این‌روی و به‌عنوان مثال، در صورتی که افزایش نرخ تورم، عاملی بازدارنده برای ایفای تعهدات قراردادی باشد و متعهد یک رابطه قراردادی، پس از برآورد هزینه - فایده تصمیم بگیرد، به علت افزایش هزینه‌های اجرای تعهد در مقابل منافع ناشی از اجرای آن، تعهد قراردادی را نقض کند، قرارداد از روند اجرای اختیاری فاصله می‌گیرد و متعهد له ناگزیر است برای اجرای آن به سازمان مجری نهادهای رسمی مشتمل بر قوانین ماهوی و شکلی متوسل شود. یکی از این سازمان‌های مجری، نظام قضایی است. در چنین شرایطی به علت وجود شرایط تورمی، هزینه‌های اجرای قراردادها از این طریق نیز افزایش می‌یابد و دولت ناگزیر است با استخدام

قضات و پرداخت انواع حقوق و مزایای مادی به آنان، راه‌اندازی شعبات متعدد رسیدگی به دعاوی در نقاط مختلف شهرها و استان‌های غیر مرکز، آموزش قضات و افزایش هزینه‌های نظارت بر عملکرد آنان، از طریق سازمان قضایی به اجرایی شدن قراردادها کمک کند تا نظام حقوق قراردادها همچنان استوار بماند؛ بنابراین هزینه‌های متعددی که در نتیجه افزایش نرخ تورم، به‌صورت زنجیره‌وار بر سازمان‌ها وارد می‌شود؛ عملکرد آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

1-2. هزینه ارتباطات

با اتخاذ مفهوم وسیعی از هزینه‌های مبادله به‌عنوان هزینه‌های هماهنگی برای تعامل و مبادله، روشن است که هزینه ارتباطات برای تعیین سطح هزینه مبادلات اهمیت دارند. آسانی ارتباطات عامل مهمی برای اندازه بازار است و ارتباطات شاخص مهم دیگری برای دسترسی به بازار گسترده هستند (صادقی، وفایی یگانه، آقا نصیری، 1391: 16). این قسم از هزینه‌های مبادله یکی از انواع شایع آن است. از این‌روی یکی از اصلاحات اساسی مورد نیاز جهت کاهش هزینه‌های مبادله در سازمان‌ها و بهبود عملکرد آن‌ها، کاهش هزینه‌های ارتباطات است.

در حال حاضر فرآیند ارتباط میان برخی از سازمان‌ها با یکدیگر و نیز مردم با این سازمان‌ها، فرآیندی زمان‌بر و پیچیده است. علاوه بر این روندهای موجود در سازمان‌های مختلف با یکدیگر متفاوت هستند؛ به‌نحوی که شیوه برقراری ارتباط در یک سازمان با سازمان دیگر متفاوت است و بخش‌های تصمیم‌گیر در این زمینه در سازمان‌های مختلف با یکدیگر فرق دارند. به همین جهت کاهش مراتب و تشریفات اداری جهت برقراری ارتباط با مدیران و مسئولین مرتبط با امور مختلف و نیز ایجاد رویه‌ای مشابه برای برقراری این ارتباط در سازمان‌های مختلف یکی دیگر از الزامات کاهش هزینه‌های مبادله و بهبود کارکرد سازمان‌ها محسوب می‌شود. پایبندی به بروکراسی‌های ایجاد شده و رویه‌های از قبل موجود برای پیگیری یک موضوع اداری، عملکرد سازمان ذی‌ربط و کارایی در اعمال آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. همین امر سبب می‌شود تا رویه‌هایی خارج از فرآیندهای تعریف شده موجود شکل بگیرد تا در زمان صرفه‌جویی شود. چنین عاملی می‌تواند از طرف دیگر به افزایش هزینه فرصت ازدست‌رفته آن سازمان و نیز متقاضیان برقراری ارتباط با آن منتهی شود؛ زیرا کندی در

برقراری ارتباط سبب به تأخیر افتادن امور و نیز عدم موفقیت در بهره‌برداری از موقعیت‌هایی می‌شود که شخص می‌توانست با ذخیره زمان و با سرعت عمل بیشتر به آن‌ها دست یابد.

3-1. اندازه حمایت از حقوق مالکیت

عامل دیگری که تأثیر قابل‌توجهی بر هزینه‌های مبادله دارد، اندازه حمایت از حقوق مالکیت و دارایی است. حقوق مالکیت، دارایی‌ها را قابل تعویض می‌کند تا بتوان از آن‌ها به‌عنوان وثیقه در افزایش دادن وام‌ها و اعتبارات استفاده کرد. حقوق مالکیت تقسیم دارایی‌ها را میان تعداد زیادی از مالکان تسهیل می‌کند، به توزیع اطلاعات کمک می‌کند تا افرادی که همدیگر را نمی‌شناسند نیز بتوانند با هم تجارت کنند و به‌طور خلاصه هزینه مبادله را کاهش می‌دهد (صادقی، وفایی یگانه، آقا نصیری، 1391:16). دارندگان حقوق مالکیت می‌توانند در آن حقوق تصرف کنند یا از آن کسب درآمد کنند. این موضوع از منظر اقتصادی اهمیت کلیدی دارد. تحکیم مالکیت خصوصی از طریق حفاظت از اموال و قراردادهای در تقویت کارآفرینی و خلاقیت مؤثر است و این هماهنگی، زمینه‌های پیشرفت اقتصادی را فراهم می‌کند. به همین جهت برخی از اندیشمندان حقوقی و اقتصادی عقیده دارند که در شرایط بروز دشواری‌های حقوق مالکیت، مناسب است دولت‌ها در امور مربوطه دخالت کنند؛ اما در مقابل عده‌ای دیگر معتقدند که دخالت بیشتر دولت مخرب است و ترسیم حقوق مالکیت پایه‌ای است که با کمک آن می‌توان مانع دخالت‌های بیشتر دولت و مقامات رسمی شد (دادگر، 1390: 173-171).

کاهش هزینه‌های مبادله ناشی از عدم حفاظت از حقوق مالکیت، به بهبود کارکرد سازمان‌ها کمک می‌کند و از بار هزینه‌هایی که برای جبران عدم حفاظت کافی از حقوق مالکیت پدید می‌آیند و به سازمان‌ها وارد می‌شود، می‌کاهد. ازجمله این سازمان‌ها می‌توان به سازمان قضایی، سازمان‌های مالی، اداری و اجرایی اشاره کرد که ناگزیرند به اختلافات ناشی از این امر که میان اشخاص بروز می‌کند، رسیدگی کنند.

4-1. جمع‌آوری اطلاعات و ملزومات

جمع‌آوری اطلاعات و ملزومات، همواره یکی از اجزای مهم و قابل‌توجه مجموع هزینه‌های مبادله را به خود اختصاص می‌دهد.¹ اطلاعات کلایی گران‌بها محسوب می‌شود که لازم است برای به دست آوردن آن‌ها، هزینه‌های بسیاری را تحمل کرد. از این‌روی افزایش سهولت در دسترسی به اطلاعات، می‌تواند به کاهش هزینه‌های جمع‌آوری اطلاعات منتهی شود. یکی از مواردی که می‌تواند دسترسی به اطلاعات و ملزومات را تسهیل کند، افزایش شفافیت است. با بهبود وضعیت شفافیت، اطلاعات سریع‌تر و آسان‌تر در اختیار سازمان‌ها قرار می‌گیرد و هزینه‌های سازمان‌ها در دستیابی به اطلاعات کاهش می‌یابد و اطلاعات به دست آمده، با قابلیت اتکای بیشتری مورد استفاده و بهره‌برداری قرار می‌گیرد و از این طریق از هزینه‌های صحت‌سنجی اعتبار و درستی این اطلاعات برای سازمان‌ها کاسته می‌شود.

بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که هزینه‌های مبادله چه تأثیری مهمی بر کارکرد سازمان‌ها دارند و می‌توانند از طریق افزایش هزینه‌های آن‌ها، وضعیت عدم کارایی موجود را پیچیده‌تر کنند. چنین امری توسعه نظام خوداجرای قراردادها را با دشواری مواجه می‌سازد؛ زیرا سازمان‌ها بخشی از روند خوداجرایی شدن قراردادها هستند و در ایفای تعهدات قراردادی طرفین، به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم تأثیر می‌گذارند. به‌عنوان مثال اگر سازمان گمرک به جهت هزینه‌های مبادله بسیاری که بر آن تحمیل می‌شود، عملکرد ناکارآمدی داشته باشد و عملیات ترخیص کالاها با تأخیر یا دشواری همراه باشد، ایفای تعهد واردکننده کالا در مقابل طرف قراردادی او را تحت تأثیر قرار می‌دهد و این‌گونه مانعی در راستای خوداجرا شدن قراردادها می‌شود.

1. هنگامی که اشخاص تصمیم بگیرند با یکدیگر وارد روابط قراردادی شوند، نیازمند آن هستند که اطلاعاتی در زمینه موضوع معامله، طرفین قرارداد، نظام حقوقی و اقتصادی و مانند آن به دست آورند، با متخصصان این حوزه مشاوره کنند، حسب مورد از خدمات مشاوران حقوقی استفاده کنند که تمام این موارد هزینه‌بر هستند. درواقع به دست آوردن اطلاعات فرآیندی پرهزینه است و هزینه مبادله را افزایش می‌دهد.

2. سطوح مختلف هزینه‌های مبادله

نهادها که خود موجد هزینه‌های مبادله هستند، می‌توانند مجموعه‌ای از روابط را تحت تأثیر قرار دهند و در سطحی دیگر نهادها می‌توانند سازمان‌ها را متأثر سازند.

1-2 هزینه مبادله در سطح مبادلات فردی

در سطح اولیه تعاملات میان اشخاص، هزینه‌های مبادله ممکن است به جهت ساده بودن رابطه و نوع تعامل اقتصادی میان طرفین مبادله گزاف نباشد. همچنین وجود برخی پیوندهای خانوادگی و یا روابط خویشاوندی و دوستانه می‌تواند به حصول اطمینان و شناخت میان طرفین مبادله بینجامد. در این حالت هزینه‌های مبادله کمتر خواهد بود (نورث، 1385: 67-66). چنین معاملاتی در گذشته می‌توانستند نیازهای اشخاص را برطرف کنند و آنان را از ورود به معاملاتی با اشخاصی غریبه و گروه‌های خارج از خانواده و رابطه دوستان بی‌نیاز می‌ساختند؛ اما امروزه نوع نیازهای اشخاص متفاوت شده است و رفع نیازهای آنان نیازمند برخورداری از خدمات تخصصی اشخاصی است که لزوماً در گروه‌های خانوادگی یافت نمی‌شوند. همین امر نیاز به برقراری ارتباط با دیگران را برجسته می‌سازد. در نتیجه وجود نیازهای مختلف و تنوع در خواسته‌های اشخاص، سبب می‌شود تا مبادلات در سطح بالاتری دنبال شوند. در نگاه اول مبادلات فردی هزینه‌های مبادلاتی کمتری به دنبال دارند؛ زیرا بخش قابل‌توجهی از هزینه‌های مبادله صرف شناخت طرف مقابل و جمع‌آوری اطلاعات پیرامون وی و نظارت بر رابطه قراردادی فی‌مابین می‌شود. چنین استدلالی ممکن است در ابتدا صحیح به نظر آید؛ اما با واقعیت زندگی اقتصادی افراد فاصله دارد. به عبارت دیگر هرچند برخی از اجزای هزینه مبادله در مبادلات فردی وجود ندارد؛ اما این مبادلات به علت عدم امکان رفع مجموعه‌ای از نیازهای اشخاص چندان کارآمد نیستند؛ به عبارت دیگر زمانی که اشخاص ناگزیر باشند تا برای تعاملات اقتصادی تنها در یک مجموعه محدودی از گزینه‌ها، دست به انتخاب بزنند، حداقل، هزینه مبادله‌ای در حد هزینه فرصت ازدست‌رفته برای معامله با اشخاص دیگر و چانه‌زنی برای شرایط بهتر را متحمل می‌شوند. ممکن است گفته شود، چانه‌زنی فی‌نفسه متضمن هزینه

مبادله است؛ اما می‌توان در پاسخ چانه‌زنی را -هرچند دارای هزینه است- فرصتی برای دستیابی به شرایط بهتر دانست که در حساب نهایی هزینه - فایده شخص به‌صرفه است.

2-2 هزینه مبادله در سطح مجموعه‌ای از مبادلات

در سطح دوم از روابط اقتصادی میان اشخاص و سازمان‌ها در جوامع، معاملات از سطح مبادلات فردی ساده فراتر رفته و به سطح بالاتری ارتقا می‌یابد (نورث، 1385: 66-67)؛ بنابراین تکامل روند معاملاتی جوامع سبب می‌شود، مردم برای رفع نیازهای خود به سراغ گزینه‌هایی غیر از اشخاص درون خانواده روند. در چنین وضعیتی لازم است تا در خصوص طرف معامله، توانایی‌ها و امکانات وی و یا شرایط مورد معامله تحقیق و بررسی کنند و یا از مشاوره‌های اشخاص متخصص بهره‌مند شوند و زمان بیشتری را برای پیدا کردن طرف مبادله صرف کنند؛ اما با همه این اوصاف می‌توانند نیازهای بیشتری از خود را رفع کنند. با این حال هنوز سطح تعاملات مردم با یکدیگر به حدی ارتقا نیافته است که دامنه وسیع و گسترده‌ای داشته باشد. در این سطح زنجیره‌های مختلف پشت سر هم نظام تولیدی را به وجود می‌آورد. بدین ترتیب تولید و نظام اقتصادی وارد سطح پیچیده‌تری می‌شود. درهم‌تنیده شدن بیشتر روابط سبب افزایش هزینه‌های مبادله می‌شوند. در این بین، نوع نظام سیاسی که نظام اقتصادی متناسب با خود را به دنبال می‌آورد، می‌تواند بر میزان هزینه‌های مبادله تأثیر بگذارد. در چنین سطحی از نظام اقتصادی، نهادها با افزایش قابلیت پیش‌بینی رفتار طرف معامله تا حدودی از هزینه‌های معامله می‌کاهند؛ اما اقتصاد همچنان در سطح محدودی باقی‌مانده است که نیازمند توسعه بیشتری است. توسعه بیشتر نظام اقتصادی، زمینه‌های افزایش هزینه‌های مبادله را فراهم می‌آورد؛ اما همچنان توسعه اقتصادی نیازمند سطح بالاتری از روابط میان اشخاص است.

2-3 هزینه مبادله در سطح پیچیده اقتصادی

پس از سیر مراحل تکامل نظام اقتصادی برای گذار از سطح اقتصاد مبادله‌ای فردی به نظام اقتصادی پیچیده، نوع دیگری از روابط اقتصادی پدید می‌آید که یکی از لوازم مهم توسعه اقتصادی است. در این سطح از روابط اقتصادی، نوع تعاملات مردم در بازار پیچیده‌تر می‌شود (نورث، 1385: 66-67) و نیازهای آنان به کسب‌وکار و تخصص دیگری افزایش می‌یابد. در

این سطح از تعاملات اقتصادی، بالاترین حد از هزینه‌های مبادله قابل تصور است. در این بین نوع نظام سیاسی و اقتصادی حاکم می‌تواند با کاهش هزینه‌های مبادله ناشی از اجرای قراردادها و حقوق مالکیت، از هزینه‌های مبادله بکاهد و به کارایی عملکرد سازمان‌ها کمک کند. تنوع در نوع روابط اشخاص با یکدیگر، زمینه‌های عدم اطمینان را افزایش می‌دهد و از این طریق هزینه مبادله ایجاد می‌کند. آنچه در این بین اهمیت دارد ساختار نهادی موجود است که می‌تواند از میزان این هزینه‌ها بکاهد یا آن‌ها را افزایش دهد. اگر ساختار نهادی موجود به حمایت و حفاظت از حقوق مالکیت بپردازد و یا از مداخله مستقیم دولت در اقتصاد ممانعت به عمل آورد¹ و با کاهش نفع مستقیم دولت در اقتصاد، بازار را به سمت رقابتی شدن هدایت کند و به‌عنوان شخص ثالث بی‌طرف بر روابط قراردادی نظارت کند، قراردادها می‌توانند از طریق نظام قضایی کارآمد اجرایی شوند. چنین ساختاری کاهنده هزینه‌های مبادله است. در طرف مقابل اگر در چنین سطحی از تعاملات اقتصادی، دولت با دخالت‌های ناکارآمد در اقتصاد و تنظیم بدون ضرورت عرصه فعالیت‌های اقتصادی و اعمال سیاست‌های نادرست، انجام فعالیت‌های اقتصادی را با دشواری مواجه سازد و یا در مقام تنظیم‌گری، حجم انبوهی از قوانین و مقررات را بکار گیرد، هزینه‌های مبادله کارگزاران و دیگر سازمان‌ها افزایش می‌یابد و این امر می‌تواند به مانعی در راه خوداجرا شدن قراردادها منتهی شود.

بنابراین دیده می‌شود که سازمان‌ها به‌عنوان اجراکنندگان نهادهای رسمی که خود تحت تأثیر مجموعه‌ای از نهادهای غیررسمی هستند، چه میزان از هزینه‌های مبادله تأثیر می‌پذیرند. این تأثیرپذیری را می‌توان از طریق افزایش هزینه‌های مختلف یا از بین رفتن منابع مادی (مانند بودجه‌های عملیاتی) یا غیرمادی (مانند اعتماد عمومی) ملاحظه کرد. با همه این اوصاف نمی‌توان نقش سازمان‌ها در ایجاد هزینه‌های مبادله را نیز نادیده گرفت. درواقع سازمان‌های ناکارآمد نیز خود موجب هزینه‌های مبادله هستند. عملکرد سازمان‌ها، عملکردی پسینی و تحت

1. هرچند در یک فرض ایدئال مورد استفاده در اقتصاد نئوکلاسیک، هزینه‌های مبادله صفر در نظر گرفته می‌شود و از این طریق دخالت دولت در اقتصاد موردانتقاد قرار می‌گیرد؛ اما در عالم واقع هزینه‌های مبادله صفر نیستند و درنتیجه دخالت دولت برای تنظیم بازار موردنیاز است؛ با همه این اوصاف این دخالت دارای شرایطی است و زمانی توجیه‌پذیر خواهد بود که فی‌نفسه به افزایش هزینه‌های مبادله طرفین مبادله منتهی نشود.

تأثیر نهادها است و این نهادها می‌توانند هزینه‌های مبادله‌ای به وجود آورند که عملکرد سازمان‌های مجری را ناکارآمد کند.

از جمله نهادهایی که می‌توانند به کاهش هزینه مبادله سازمان‌ها در سطح پیچیده اقتصادی کمک کنند، نهادهای محرک سرمایه هستند. این نهادها می‌توانند با گردش سرمایه میان اشخاص، به‌نوعی زمینه‌های اطمینان‌آوری را برای تعاملات اشخاص به وجود آورند و این‌گونه صاحبان سرمایه‌ها را تشویق کنند تا از سرمایه‌های خود استفاده کنند (مؤمنی، رمضان‌زاده و لیس، 1393: 12). از جمله این نهادها می‌توان به پیش‌فاکتورها، صورت‌حساب‌های معاملات، تضامین مختلف بانکی و غیر بانکی، صورت‌وضعیت‌ها و دیگر اسناد در این زمینه اشاره کرد که به شخص دارنده آن‌ها چشم‌اندازی در خصوص محدوده و موضوع مذاکره، برآورد هزینه‌ها، تضمین ایفای تعهدات طرف مقابل و دستاویزی برای پیگیری مطالبات آن‌ها در نتیجه انعقاد قراردادها می‌دهد. این نهادها، نه تنها هزینه مبادله در روابط خصوصی اشخاص را کاهش می‌دهد؛ بلکه می‌تواند از طریق پیش‌بینی روش‌هایی با صرف زمان کمتر، امکان اجرای مفاد تعهدات قراردادی را فراهم کنند. به‌عنوان نمونه رواج تضامین بانکی و انواع ضمانت‌نامه‌های بانکی در قالب حسن انجام کار و مانند آن و بهره‌گیری از سازوکار قانونی اندیشیده شده برای آن‌ها، می‌تواند از حجم کار سازمان‌ها برای اجرای قراردادها بکاهد و از این طریق، هزینه‌های اجرایی و نظارتی آن‌ها کاسته می‌شود. همچنین با به گردش درآمدن سرمایه‌های نهفته اشخاص و ورود آن‌ها به عرصه تولید یا دیگر بخش‌های اقتصاد، از هزینه‌ها و مخارج سازمان دولت برای تأمین تمام منابع مالی موردنیاز برای کمک به بنگاه‌های اقتصادی کاسته می‌شود. علاوه بر این هنگامی که اشخاص، خود بخشی از مسئولیت نظارت بر عملکرد طرف مقابل را بر عهده می‌گیرند، به‌نوعی از هزینه‌های نظارتی سازمان‌ها کاسته می‌شود. همچنین به گردش درآمدن سرمایه با ایجاد احساس مالکیت و تعلق‌خاطر برای صاحبان سرمایه، به افزایش میل به همکاری و تعامل منتهی خواهد شد. چنین سازوکارهای اطمینان‌بخشی می‌تواند از طریق کاهش هزینه‌های مبادله سازمان‌ها به کارایی آن‌ها کمک کنند و با ترویج روش‌هایی غیر از مراجعه مستقیم به سازمان‌ها، اجرایی شدن تعهدات طرفین را تسهیل کنند.

با این همه دولت‌ها می‌توانند از طریق وضع قوانین و مقرراتی در راستای کاهش زمینه‌های ایجاد هزینه مبادله اقدام کنند. در نظام حقوقی ایران نیز دولت با وضع و تصویب قوانینی تحت

عنوان «قوانین برنامه توسعه» سعی داشته است در مسیر توسعه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی گام بردارد. اینکه دولت تا چه میزان موفق بوده است، به رویکردی که در طول تاریخ اتخاذ کرده است بازمی‌گردد. گاهی اوقات دولت نقش حداقلی و گاهی اوقات نقش حداکثری برای خود در اقتصاد قائل شده است و این امر تحت تأثیر شرایط اقتصادی و اجتماعی مختلفی است که دولت در ادوار تاریخی گوناگون در آن‌ها قرار داشته است.

3. نقش تقنین در مقابله با هزینه مبادله

یکی از راهکارهای دولت‌ها برای توسعه در ابعاد مختلف، تدوین قوانین و مقررات است که در پس آن‌ها تلاش می‌شود تا عملکرد سازمان‌های مختلف به سمتی پیش روند که نتیجه آن‌ها بهبود وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باشد. حال این قوانین به‌عنوان نهادهای رسمی زمانی می‌توانند به کاهش هزینه‌های مبادله کمک کنند که بسترهای کافی برای اجرای آن‌ها وجود داشته باشد و خود نیز به عاملی برای ایجاد هزینه‌های بیشتر تبدیل نشوند.

3-1. قانون اساسی

یکی از قوانین مهمی که می‌تواند در میزان هزینه مبادله تأثیرگذار باشد، قانون اساسی است. قانون اساسی به‌عنوان سند مادر و قانون مبنایی است که لازم است قوانین عادی در راستای آن و در انطباق با آن نگارش و تصویب شوند، زیرا از حیث سلسله‌مراتب قوانین عادی در درجه پایین‌تری از قانون اساسی قرار دارند و اصولاً نباید هیچ قانونی برخلاف مقررات قانون اساسی وضع و اجرا شود (خمامی‌زاده، 1388: 16). برای همین منظور در نظام‌های حقوقی، سازمان‌های مختلفی برای پاسداشت و حفاظت از این قانون به وجود آمده‌اند. ازجمله در نظام حقوقی ایران شورای نگهبان وظیفه بررسی عدم مخالفت قوانین عادی با قانون اساسی را بر عهده دارد. از این جهت این قانون از اهمیت بالایی در تحلیل‌های اقتصادی مبتنی بر هزینه مبادله برخوردار است، زیرا اگر مبنای قانون اساسی مبتنی بر اصولی باشد که از خلق هزینه مبادله جلوگیری می‌کنند، این مبنا به‌صورت متوالی در قوانین عادی نیز به کار می‌رود (دادگر، 1390: 72).

3-1-1. مؤلفه حفاظت و حمایت از حقوق مالکیت

حقوق مالکیت حقی انحصاری نسبت به یک مال یا منبع برای یک یا مجموعه‌ای از اشخاص به وجود می‌آورد و بدین‌وسیله دارندگان این حق می‌توانند در آن حقوق و اموال تصرف کنند و کسب درآمد کنند (دادگر و بزنگانی، 1390: 136). طبق اصل 22 قانون اساسی مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند؛ بنابراین نمی‌توان جز در موارد محدود و مضیقی که قانون‌گذار تجویز می‌کند، به مالکیت یا حقوق اشخاص متعرض شد.¹ اگر این اصل قانون اساسی به‌درستی و کامل اجرا شود، جایگاهی برای تضعیف حقوق مالکیت اشخاص و ایجاد هزینه مبادله برای آنها در این راستا باقی نمی‌ماند. همچنین طبق اصل 34 قانون اساسی، دادخواهی و مراجعه به نظام قضایی حق مسلم هر فرد است که می‌تواند به دادگاه‌های صالح رجوع کند و همه افراد ملت حق دارند به این‌گونه دادگاه‌ها دسترسی داشته باشند. بعلاوه بر اساس اصل 40 قانون اساسی، هیچ‌کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد. درعین‌حال، یکی از راه‌های حفاظت از حقوق مالکیت، گسترش و توسعه ثبت رسمی املاک است که عدم اطمینان در معاملات را کاهش می‌دهد و دسترسی به اطلاعات را فراهم می‌کند و با کاهش هزینه‌های مبادله، سبب دفاع شخصی از املاک می‌شود (طباطبائی حساری، 1394: 333). مجموعه راهکارهای اداری، ثبتی و حقوقی به حفاظت از حقوق مالکیت کمک می‌کند.

3-1-2. مؤلفه خصوصی‌سازی و مشارکت عمومی

طبق اصل 44 قانون اساسی، نظام جمهوری اسلامی ایران دارای سه بخش اقتصادی دولتی، تعاونی و خصوصی است و مالکیت در این بخش‌ها مادامی‌که از محدوده قوانین اسلام خارج نشود و موجب رشد و توسعه اقتصادی کشور شود، مورد حمایت قانونی جمهوری اسلامی ایران است. پیرو این اصل در سال 1386، قانون اجرای سیاسی‌های کلی اصل 44 قانون اساسی تصویب شد تا به‌موجب آن صنایع دولتی به بخش خصوصی واگذار شود. آنچه در عمل اتفاق

1. برای مطالعه بیشتر در خصوص ارتباط میان حقوق مالکیت و حقوق قراردادهای با توسعه اقتصادی ر.ک.: (فروزان بروجنی، 1397؛ تقوی فردود، 1395)

افتاد تا حدودی از اهداف این اصل دور شد و در نتیجه آن نه تنها مدیریت برخی از بنگاه‌های اقتصادی چابک، کارآمد و بهینه نشد؛ بلکه وضعیت از حالت پیشین دشوارتر شد، زیرا ماهیت بنگاه‌های واگذار شده دارای ابعاد چندگانه شد که نه تنها دیگر دولتی نبود، بلکه خصوصی نیز محسوب نمی‌شد. چنین امری هزینه مبادله سنگینی بر نظام اقتصادی ایران تحمیل کرد که به نوبه خود می‌تواند موضوع مطالعه مستقلی باشد و اثر قابل توجه آن در مواردی تحمیل ناکارآمدی به نظام اقتصادی و حقوقی ایران بود که بعضاً نه تنها به توسعه سرمایه‌گذاری عموم مردم منتهی نشد، بلکه در واگذاری بخشی از بنگاه‌های اقتصادی به آنان نیز تا حدودی موفق عمل نکرد. در نتیجه بنگاه‌های اقتصادی واگذار شده نتوانستند عملکرد کارآمدی داشته باشند و در عین حال هزینه‌های مبادله سرمایه‌گذاران آن‌ها و جامعه افزایش یافت.

3-2. قوانین برنامه توسعه

به منظور بررسی قوانین برنامه توسعه، چند معیار کلی بکار گرفته می‌شود که بر اساس شاخص‌های تدوین شده توسط بانک جهانی برای اعلام وضعیت کسب و کار در کشورهای مختلف جهان، گزینش شده است (World Bank Group, 2020). عملکرد مناسب این نهادها با توجه به این معیارها، ضمن ارزیابی جامع قوانین، به بهبود شاخص هزینه مبادله مرتبط می‌شود.

3-2-1. هزینه مبادله ناشی از مقررات گذاری و تنظیم‌گری‌های بی‌شمار

اگر متقاضیان راه‌اندازی یک کسب و کار قصد داشته باشند وارد بازار فعالیت‌های اقتصادی شوند، لازم است خود را با مجموعه‌ای از قوانین و مقررات گوناگون هماهنگ سازند. گاهی اوقات این مقررات بسیار قدیمی هستند که نیازهای روز را برآورده نمی‌سازند و در مواردی آن قدر پیچیده‌اند که فعال اقتصادی مورد نظر را سردرگم می‌سازند. این مقررات هر کدام متضمن احکامی هستند که رعایت آن‌ها سبب افزایش هزینه مبادله متقاضیان می‌شود. بدین ترتیب افرادی که تطبیق وضع کاری خود با این قوانین و مقررات را پرهزینه می‌یابند ترجیح می‌دهند تا در فضاهای غیررسمی، کم‌هزینه و نامولد اقتصادی فعالیت کنند. در نتیجه منابعی که قرار است به سمت رشد و توسعه اقتصادی کشور هدایت شوند در یک فرآیند غیر مولد قرار می‌گیرند. در مواردی بیشترین اشخاصی که از مقررات دست‌وپا گیر متضرر می‌شوند، صاحبان

درآمدهای خرد هستند. از آنجا که این‌ها نمی‌توانند به طریق قانونی فعالیت اقتصادی خود را دنبال کنند، جذب فعالیت‌های زیرزمینی و غیررسمی می‌شوند؛ بنابراین راه‌حل اولیه کاهش موانعی است که به‌وسیله مقررات قدیمی ایجاد شده‌اند (دوسوتو، 1394: 139).

کاهش هزینه مبادله مربوط به مقررات حجیم و گسترده نیازمند آن است تا قانون‌گذار در قوانین برنامه صریحاً کاهش حجم مقررات دست‌وپا گیر را به‌طور اساسی دنبال کند. نمونه چنین رویکردی را می‌توان در تبصره ماده 110 قانون برنامه سوم توسعه مشاهده کرد (دادگر، حدادی، 1395: 136) که به‌موجب آن قانون‌گذار وزارت بازرگانی را مجاز کرد تا واحدهای صنفی فاقد پروانه کسبی را که تا قبل از سال 1378 دایر شده بودند و دارای سند مالکیت، اجاره‌نامه یا مبایعه‌نامه و امثال آن با اشخاص حقیقی و حقوقی بودند، ساماندهی و با دریافت گواهی عوارض سالیانه شهرداری و همچنین گواهی مشخص بودن وضعیت مالیاتی، برای آن‌ها پروانه کسب موقت صادر کند. در یک نمونه دیگر قانون‌گذار در ماده 76 قانون برنامه پنجم توسعه، مقابله با مقررات گذاری در عرصه تولید را مورد توجه قرار داد؛ اما سطح مقررات زدایی را در بخش تولید متوقف کرده است؛ درحالی‌که علاوه بر تولید، توزیع هم بخشی از فعالیت‌های اقتصادی است. در کنار توزیع می‌توان از بخش‌های دیگر یک فرآیند اقتصادی نیز نام برد؛ لذا به نظر می‌رسد مقررات زدایی می‌بایست در سطح عمده هدف قرار بگیرد. هرچند قانون‌گذار تلاش کرده است تا در قوانین برنامه و در عرصه تقنین به لزوم مقررات زدایی توجه کند؛ اما در عمل مقررات ناظر بر حوزه اقتصاد همچنان حجیم و گسترده باقی‌مانده و دولت موفقیت چندانی در این امر حاصل نکرده است. در قانون برنامه ششم نیز این مهم مدنظر قرار گرفت و در این راستا به‌موجب بند «الف» ماده 22 این قانون، به اصلاح قوانین و مقررات، رویه‌ها و محیط کسب‌وکار به‌عنوان راهکاری برای بهبود شاخص رقابت‌پذیری بین‌المللی و حقوق مالکیت اشاره شده است؛ اما روشی که دولت از طریق آن به دنبال بهبود محیط کسب‌وکار یا حمایت از حقوق مالکیت است مشخص نیست.

2-2-3. هزینه مبادله ناشی از رویه‌های متکثر جهت اخذ مجوز فعالیت‌های اقتصادی

یکی دیگر از عوامل بسیار مهمی که سبب بروز هزینه مبادله می‌شود، نیاز به طی مراحل و رویه‌های متعدد برای اخذ مجوز راه‌اندازی یک کسب‌وکار قانونی در ایران است (دادگر،

حدادی، 1395: 137). طی هرکدام از این مراحل مستلزم صرف زمان و هزینه‌های مادی دیگری است که در مجموع هم هزینه‌های مبادله مربوط به دولت و هم هزینه‌های مربوط به فعالان اقتصادی را افزایش می‌دهد. بدین ترتیب که اگر برای اخذ مجوز تأسیس یک کسب‌وکار کوچک لازم باشد مراحل بی‌شماری طی شود، ضروری است تا در هر مرحله تعدادی کارمند وظیفه انجام اموری را بر عهده بگیرند. در نتیجه سازمان دولت به‌جای آنکه از آن کارمندان در بخش‌های کارآمدتر استفاده کند، جهت اعطای مجوز، بهره‌برداری می‌کند (دادگر، حدادی، 1395: 137). همچنین دولت به‌منظور حصول اطمینان از صحت عملکرد این دسته از کارکنان خود لازم است بر رفتار آنان نظارت داشته باشد که خود امری پرهزینه است. بعلاوه دولت موظف است علاوه بر نیروی انسانی، امکانات سخت‌افزاری مناسبی را نیز برای طی هرکدام از این مراحل تهیه کند. گاهی اوقات نیز استعلام‌های غیرضروری در امور مجوزها سبب افزایش حجم کار دیگر سازمان‌ها می‌شود.

هزینه دیگری که از صرف زمان طولانی جهت اخذ مجوز به وجود می‌آید، از دست دادن بازار و یا حجم فروش¹ است. درواقع تعدادی از مشاغل در یک برهه زمانی خاص با مقادیر بالای تقاضا مواجه هستند؛ اما با تغییر شرایط زمانی این میزان تقاضا فروکش می‌کند. نتیجه چنین رویه‌ای عدم تمایل متقاضیان به راه‌اندازی کسب‌وکارهای خرد یا کلان برای آغاز یک فعالیت اقتصادی قانونی است. کارگزاران اقتصادی با یک تحلیل هزینه-فایده² زمانی که راه‌های قانونی کسب مجوز را پرهزینه می‌یابند یا از ادامه فعالیت ناامید می‌شوند و یا توسل به شیوه‌های غیرقانونی را ترجیح می‌دهند.

3-2-3. هزینه‌های مبادله ناشی از مقررات حوزه روابط کار و حقوق کارگران

یکی دیگر از شاخصه‌هایی که می‌تواند در کاهش هزینه‌های مبادله تأثیرگذار باشد، بهبود وضعیت مقررات کار و حقوق کارگران است که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز بدان پرداخته است و در این بین به زنان نیز به‌عنوان بخشی از نیروی کار توجه داشته است؛ ازجمله در اصل 21 به ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیای حقوق مادی و

1. Loss of Volume

2. Cost-Benefit Analysis (CBA)

معنوی وی اشاره می‌کند و در انتها نیز به ایجاد بیمه‌های خاص برای قشر خاصی از ایشان می‌پردازد (حیدری، 1402: 7).

قوانین کار سخت‌گیرانه که الزامات و تعهدات سنگینی را بر عهده کارفرما می‌گذارد، شاید در اولین نگاه حامی حقوق کارگر به حساب آیند؛ اما این اقدامات در نهایت سبب می‌شوند که کارفرمایان در قالب عناوینی همچون تعدیل نیروی کار، از تعداد کارگران خود بکاهند. حقوق کارگران بخشی از هزینه‌های ثابت هر بنگاه اقتصادی است (دادگر، حدادی، 1395: 135). زمانی که این هزینه در کنار سایر هزینه‌ها سبب شود که فعالیت اقتصادی موردنظر توجیه اقتصادی نداشته باشد، یکی از راه‌های در دسترس کارفرمایان کاهش تعداد نیروی کار است. درعین حال نگاه افراطی در اعطای امتیازات فوق‌العاده به کارفرمایان نیز سبب بروز بی‌عدالتی و ناهنجاری‌های دیگر می‌شود. خروج از تعادل در هر دو سر طیف سبب بروز هزینه‌های مبادله‌ای وسیعی می‌شود. اخراج نیروی کار و رشد نرخ بیکاری در اثر حمایت بیش‌ازاندازه از کارگر در قوانین و مقررات موجب نرخ بالای بیکاری می‌شود. این موضوع از طریق کاهش تقاضا سبب می‌شود تا عرضه‌کنندگان و تولیدکنندگان نتوانند محصولات خود را به فروش برسانند و رکود حاصل شود. در چنین شرایطی ممکن است دولت برای خروج از رکود ناگزیر شود تا به این بنگاه‌ها یارانه و کمک‌های مالی تخصیص دهد. بدین ترتیب نوع دیگری از هزینه‌های مبادله ناشی از وضع و تصویب قوانین و مقررات غیر کارآمد بروز می‌یابد. از طرف دیگر عدم حمایت از کارگران و تصویب قوانین یک‌جانبه به نفع کارفرمایان سبب می‌شود تا کارگران انگیزه خود برای کار کردن طبق قراردادهای تحمیلی را از دست بدهند. این امر علاوه بر اینکه می‌تواند سبب رشد نرخ بیکاری شود، نیروی کار مولد را به سمت فعالیت‌های غیر مولد اقتصادی از جمله سفته‌بازی یا دلالی و مشاغل از این قبیل هدایت خواهد کرد. این مشاغل غیر مولد، دولت را ملزم می‌دارند تا برای تنظیم بازار به مقابله با آنان پردازد. این مقابله برای دولت هزینه ایجاد می‌کند. این مثال تنها یکی آثار خارجی منفی¹ ناشی از وضع قوانین و مقررات غیر کارآمد است که درونی کردن² آنها برای دولت هزینه‌هایی به مراتب بیشتر ایجاد می‌کند.

3-2-4 هزینه مبادله ناشی از اجرای قراردادها

یکی دیگر از اقلام هزینه مبادله که بسیار کلیدی است، هزینه‌های اجرای قرارداد است. متعاقدين با انگیزه‌های مختلفی، نسبت به انعقاد قرارداد اقدام می‌کنند و در این مسیر تلاش دارند تا از مسیر اجرای قرارداد، به اهداف خود دست یابند. در نتیجه نظام حقوق مسئولیت قراردادی کارآمد، تضمین‌کننده و اجبار کننده قراردادها است (شریفی محله، کریمی، تقوی، 1403: 24). رفتار نا همکارانه یکی از طرفین روابط قراردادی، طرف دیگر را متحمل هزینه‌های مادی و غیرمادی بسیاری می‌کند که در قالب هزینه مبادله نمود می‌یابد. در ابتدا متعهد له می‌بایست برای اقامه یک دعوای حقوقی از مشاوره‌های حقوقی وکلا بهره‌مند شود. همچنین لازم است برای اقامه دعوا در دادگاه‌ها هزینه‌های دادرسی هنگفتی بپردازد. سپس زمان بسیاری را صرف پیگیری پرونده تا صدور حکم کند. پس از صدور حکم بر فرضی که متعهد له، محکوم له دعوا واقع شود لازم است خود را آماده تجدیدنظرخواهی محکوم علیه (متعهد) کند. در این مرحله نیز می‌بایست برای دفاع از رأیی که قبلاً به نفع او صادر شده است، از مشاوره‌های حقوقی و همراهی وکلا استفاده کند. علاوه بر این پس از طی یک دوره زمانی طولانی اگر در تمام مراحل در دعوا پیروز شود، می‌بایست عملیات اجرایی اجرای حکم دادگاه را پیگیری کند و همواره این امکان وجود دارد تا رأی صادره به نفع او مورد اعاده دادرسی یا اعتراض ثالث قرار گیرد؛ بنابراین هزینه‌های مادی و غیرمادی بسیاری را متحمل می‌شود تا قراردادی را که سابقاً با متعهد منعقد کرده بود، اجرا کند. همچنین مجموعه خسارات قابل مطالبه برای متعهد له و ضوابط ارزیابی آن‌ها در نظام حقوقی ایران، به گونه‌ای است که جبران‌کننده ضرر و زیان وارده به وی نیست (وحیدی فردوسی، حدادی، 1397: 186). در این بین مجموعه‌ای از عوامل وجود دارند که بر میزان هزینه مبادله اجرای قرارداد تأثیر می‌گذارند. بدین ترتیب لازم است تا در قوانین و لوایح برنامه قانون‌گذاران و دولت به مجموعه روند قضایی جهت اجرای قرارداد توجه داشته باشند. در قوانین برخی از برنامه‌های توسعه، به موضوع مهم افزایش سرعت، دقت و کیفیت در رسیدگی‌های قضایی اشاره شده است؛ اما بسترهای مورد نیاز برای اجرا و ضمانت اجرای موارد یاد شده چندان روشن نیست؛ بنابراین

افزایش سرعت، دقت و کیفیت در رسیدگی قضایی، علاوه بر اینکه سبب کاهش هزینه‌های اجرای قرارداد می‌شود، انگیزه متعهد برای نقض تعهدات قراردادی را نیز کاهش می‌دهد.¹ از آنجا که یکی از انگیزه‌های سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی برای سرمایه‌گذاری، سازوکارهای حل و فصل اختلافات است، تأسیس دادگاه‌های تجاری و مراجع قضایی تخصصی برای کاهش حجم کار دادگاه‌ها نقش بسیار مهمی دارد (دادگر، حدادی، 1395: 137). به عنوان مثال، یکی راه‌حل‌های موجود در زمان فقدان دادگاه‌های تجاری، اختصاص تعدادی از شعب دادگاه‌های عمومی به حل و فصل دعاوی تجاری است. در همین راستا ماده 29 قانون بهبود مستمر محیط کسب و کار به تشکیل دادگاه‌های تجاری و تدوین آیین دادرسی خاص آن اشاره کرده و دولت و قوه قضائیه را مسئول تحقق این مهم دانسته است.

3-2-5. هزینه مبادله ناشی از عدم دسترسی به اطلاعات

هنگامی که اشخاص تصمیم بگیرند وارد فعالیت‌های اقتصادی شوند، نیازمند آن هستند که اطلاعات مورد نیاز فعالیت مدنظر خود را به دست آورند، با متخصصان این حوزه مشاوره کنند، حسب مورد از خدمات مشاوران حقوقی استفاده کنند، آموزش‌های مورد نیاز تخصصی را فراگیرند. تمام این موارد مستلزم پرداخت هزینه‌هایی هستند (دادگر، حدادی، 1395: 137). به دست آوردن اطلاعات فرآیندی پرهزینه است و هزینه مبادله را افزایش می‌دهد. اطلاعات کارآمد می‌توانند ریسک را کاهش دهند. در مواردی به‌ویژه در روزهای آغازین کسب و کار، یا اطلاعاتی در دسترس نیست و یا اطلاعات در دسترس غیر شفاف، محدود و بعضاً غیر قابل اعتماد است. به دلیل دشواری‌های ساختاری در دستگاه‌های آماری در ایران، این معضل به‌صورت جدی احساس می‌شود هرچند قانون‌گذار ایرانی سعی کرده است تا به این مسئله بپردازد.² با این اوصاف اطلاعات به‌صورت دقیق و منظم در اختیار متقاضیان قرار نمی‌گیرد و

1. قانون‌گذار در زمینه راهکارهای قضایی در راستای بهبود وضعیت شاخص اجرای قراردادها قواعدی را مقرر می‌کند. از جمله: در بند «ط» ذیل تبصره 6 ماده واحده قانون برنامه اول توسعه، بند 9 ذیل سیاست‌های کلی برنامه اول، تبصره 53 قانون برنامه دوم، ماده 188 قانون برنامه سوم، ماده 130 قانون برنامه چهارم، ماده 211 قانون برنامه پنجم، مواد 113 و 117 قانون برنامه ششم.

2. به عنوان نمونه ر.ک. مواد 46 و 90 قانون برنامه پنجم توسعه.

داده‌های در دسترس با عدم اطمینان همراه است. در دنیایی که ویژگی بارز آن عدم اطمینان است، کارایی مطلوب و غیرقابل دسترس است (Rothbard, 1978: 266). برای مقابله با این پیامد منفی دولت باید زمینه‌های لازم برای دستیابی فعالان اقتصادی به اطلاعات مورد نیاز برای شروع و ادامه فعالیت‌های اقتصادی خود را فراهم کند. نکته مهم دیگر در این زمینه شفافیت اطلاعات موجود است. اطلاعات غیر شفاف بعضاً آثار زیان‌بارتری دارند؛ زیرا می‌توانند تمام ارزیابی‌های بنگاه‌های اقتصادی را تحت تأثیر قرار دهند (Berge, 2008: 8). توجه به شفافیت اطلاعات و در دسترس بودن آن‌ها مورد توجه و تأکید قانون‌گذار و مقررات‌گذار ایرانی نیز بوده است. ازجمله مصادیق آن را می‌توان در حقوق بازار سرمایه مشاهده کرد که علاوه بر دستورالعمل‌های افشای اطلاعات مختلف، با الزاماتی ازجمله مقررات حاکمیت شرکتی، ضمن دنبال کردن اهداف گسترده‌تری ازجمله حفظ حقوق سهامداران اقلیت، به دسترسی ایشان به اطلاعات شرکت نیز توجه داشته است، هرچند از نظر برخی حقوق‌دانان، قانون تجارت ایران، به استناد به استانداردهای حداقلی اکتفا کرده است؛ (جعفری، 1393: 200) اما مقررات‌گذار سعی کرده است در مواردی این خلأها را تا حدودی پوشش دهد.

3-2-6. هزینه مبادله ناشی از ناکارآمدی قوانین خاتمه فعالیت اقتصادی

همانند رویه‌های مورد نیاز جهت آغاز یک فعالیت اقتصادی، رویه‌های مورد نیاز برای خاتمه یک کسب‌وکار نیز تأثیر قابل توجهی در میزان هزینه‌های مبادله دارد. از این رو اگر فرآیند خاتمه یک فعالیت اقتصادی پیچیده و دارای مراحل متعدد و طولانی باشد، زمان و هزینه بسیاری را صرف می‌کند و به دنبال منابعی که از این جهت به هدر می‌روند، کارایی کاهش می‌یابد. مؤلفه‌هایی مانند مدت زمان خاتمه فعالیت اقتصادی، هزینه‌های مورد نیاز برای تکمیل فرآیند ورشکستگی، قدرت قوانین ورشکستگی، مدیریت دارایی‌های بدهکار، مشارکت طلبکار در فرآیندهای تصفیه ورشکستگی و شروع رسیدگی قضایی در این مسئله در زمره عوامل مؤثر بر کاهش هزینه‌های مبادله ناشی از رویه‌ها و قوانین خاتمه فعالیت اقتصادی است. بدیهی است در این بین، حقوق ورشکستگی که به عنوان بخشی از نظام حقوق بازرگانی در مفهوم عام خود، به توسعه نظام حقوق بازرگانی وابسته است، (مجاهد، 1401: 10) به عنوان یکی از زیرساخت‌های قانونی لازم برای خاتمه یک فعالیت اقتصادی می‌تواند بر هزینه‌های مبادله

تأثیرگذار باشد. حال قوانین برنامه توسعه می‌توانند بر توسعه نظام حقوق بازرگانی در مفهوم اعم آن آثار مهمی داشته باشند.

3-2-7. هزینه مبادله ناشی از عدم حمایت از سرمایه‌گذاری

حذف مقررات دست‌وپا گیر و حجیم، کاهش رویه‌های موردنیاز برای ورود به بازار و دریافت مجوز قانونی، سرعت رسیدگی به اختلافات و اجرای مناسب قراردادها، دسترسی به اطلاعات و نظام اطلاع‌رسانی شفاف، حقوق کار کارآمد و نیز فرآیند خاتمه یک فعالیت اقتصادی همگی از موضوعات تأثیرگذار در حمایت از سرمایه‌گذاری هستند. بدین ترتیب ارتقای کیفیت کلیه مراحل قبلی، می‌تواند به بهبود کیفیت این شاخصه کمک کند. همچنین مناسب است تا در قوانین برنامه توسعه در قالب حمایت از سرمایه‌گذاری به موضوع ثبات در قوانین و مقررات پرداخته شود. قابلیت پیش‌بینی همواره یکی از ارکان مهم تصمیم‌گیری‌های اقتصادی است. اگر قوانین و مقررات دائماً در حال تغییر و تحول باشند، سرمایه‌گذاران به جهت عدم قابلیت پیش‌بینی آینده فعالیت اقتصادی خویش، ممکن است از سرمایه‌گذاری صرف‌نظر کنند؛ در نتیجه لازم است بررسی جامعی صورت گیرد و نظام مدونی ایجاد شود که به‌موجب آن آخرین قوانین و مقررات مربوط به سرمایه‌گذاری با تشخیص ناسخ و منسوخ آن گردآوری شود و بدین ترتیب سرمایه‌گذاران هر حوزه از اطلاعات لازم برخوردار باشند، با این قید که قوانین و مقررات مذکور جز در شرایط استثنایی تغییر نخواهند کرد.

موضوع حمایت از سرمایه‌گذاری در برابر سرمایه‌گذاری خارجی نیز قابل ادراک است. ازجمله دغدغه‌های اصلی سرمایه‌گذار خارجی در قراردادهای تجاری بین‌المللی احترام به حقوق مالکیت وی، رفتار عادلانه و غیر تبعیض‌آمیز در کشور سرمایه‌پذیر و مواردی ازجمله سهولت خروج اصل و سود سرمایه‌گذاری از کشور میزبان، قوانین و مقررات گمرکی و مالیاتی کارآمد و حل و فصل عادلانه و بی‌طرفانه اختلافات است (کیانی‌مجاهد، باغبان، 1399: 41). درعین‌حال که حفاظت و حمایت از سرمایه‌گذاری‌های خارجی ایجاب می‌کند تا ملی‌سازی و مصادره سرمایه‌گذاری خارجی بدون هرگونه سوءاستفاده از مؤلفه‌هایی که منجر به عدم اطمینان می‌شود، صورت گیرد؛ زیاده‌روی در این مسیر و رهاسازی سرمایه‌گذاری خارجی نیز می‌تواند به ضرر منافع عمومی و کاهش مشروعیت نزد افکار عمومی منتهی شود (خسروی،

شیروی، محبی، 1401: 92). حفظ تعادل در این رویکرد، از وظایف قانونگذار است. در مجموع، انعکاس بهبود این شاخصه را می‌توان در کاهش هزینه‌های مبادله مشاهده کرد. ازجمله مؤلفه‌های مهم در شاخص حمایت از حقوق سرمایه‌گذاران می‌توان به میزان افشا، میزان مسئولیت مدیر، میزان حاکمیت سهامداران، میزان حقوق سهامداران، میزان کنترل و مالکیت، میزان شفافیت شرکتی اشاره کرد.

بنابراین ملاحظه می‌شود که قوانین برنامه توسعه در ایران تاکنون در برخی زمینه‌های مرتبط با توسعه و کاهش هزینه‌های مبادلاتی که نقش قابل‌توجهی در خوداجرایی شدن قراردادها دارند، احکامی را مقرر کرده‌اند و تلاش قانونگذاران در برهه‌های زمانی مختلف بر آن بوده است تا نسبت به این امر اهتمام لازم را در عرصه تقنین بکار بندند؛ اما هنوز در برخی حوزه‌ها نیاز به اقدامات بیشتری است تا از رهگذر آن‌ها هزینه‌های مبادله کاهش یابد و مسیر توسعه نظام خوداجرایی قراردادها، تسطیح شود.

فرجام سخن

سازمان‌ها نقش قابل‌توجهی در توسعه نظام خوداجرایی قراردادها دارند. هرچند سازمان‌ها از نقشی ثانویه برخوردار هستند و مجری نهادهای موجود رسمی و غیررسمی محسوب می‌شوند؛ اما می‌توانند با عملکرد خود، نتایج بهتری از اجرای نهادها به نمایش بگذارند. بدین ترتیب می‌توان بهبود کارکرد سازمان‌ها را بخشی از مسیری دانست که برای خوداجراشدن قراردادها لازم است طی شود. ازاین‌روی پرداختن به مؤلفه مهم هزینه مبادله از اهمیت قابل‌توجهی برخوردار است. عنصر هزینه مبادله، به‌عنوان مؤلفه‌ای مهم برای مطالعه نهادها مورد توجه قرار می‌گیرد؛ بنابراین برای ارتقای عملکرد سازمان‌ها ضروری است با مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده هزینه مبادله به مقابله پرداخت. در این بین می‌توان به افزایش نرخ تورم، هزینه ارتباطات و دستیابی به اطلاعات و مانند آن به‌عنوان مهم‌ترین اقلام هزینه مبادله نگریست که وجود آن‌ها بر کارکرد سازمان‌های مجری نهادها تأثیر می‌گذارد. قانون اساسی و قوانین برنامه توسعه در ایران، به‌عنوان نمونه‌های مهمی از نهادهای رسمی که ازجمله با هدف بنا نهادن ساختار نظام کلی اقتصادی و نیز توسعه در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وضع و تصویب می‌شوند، از

اهمیت مطالعه‌ای قابل ملاحظه‌ای برخوردار هستند. به همین ترتیب می‌توان با به‌کارگیری مؤلفه‌های کارآمدی قوانین و مقررات و نیز شاخص‌های بین‌المللی استاندارد، میزان تأثیرگذاری قوانین برنامه توسعه در عنصر هزینه مبادله به‌عنوان یکی از عوامل موجد اتلاف و هدر رفت منابع را سنجید. به‌عنوان نمونه با ملاحظه شاخص‌های به‌کاررفته برای اعلام وضعیت کشورهای مختلف در عرصه کسب‌وکارها، می‌توان به برخی ناکارآمدی‌های قوانین برنامه توسعه در مقابله با عنصر هزینه مبادله اشاره کرد. درواقع وضعیت کسب‌وکار، خود آینه تمام‌نمای وضعیت حقوق قراردادها و حقوق مالکیت است؛ بنابراین نظر به اینکه وضعیت کسب‌وکارها به‌عنوان عاملی کلیدی در توسعه کشورها، بر وضعیت نظام خوداجرای قراردادها تأثیر مستقیم می‌گذارد، می‌توان ناتوانی قوانین برنامه توسعه در رفع معضل هزینه مبادله یا پرداختن شایسته به آن را یکی از موانع توسعه نظام خوداجرای قراردادها دانست. بدین ترتیب عواملی مانند رویه‌های طولانی و متوالی برای اخذ مجوزها، روندهای مطول خروج از بازار و اعلام ورشکستگی، اندازه حمایت از حقوق مالکیت، اجرای قراردادها، حمایت از سرمایه‌گذاران و یا قوانین و مقررات ناظر بر روابط میان کارگران با یکدیگر، همگی مؤلفه‌های مهمی هستند که در قوانین برنامه توسعه بعضاً مورد اشاره قرار گرفته‌اند اما آن‌گونه که شایسته است به راهکاری برای ارتقای وضعیت آن‌ها پرداخته نشده یا علی‌رغم اشاره به رفع آن‌ها، سازوکار خاصی برای حل آن‌ها ارائه نشده است و یا برخی راهکارهای ارائه‌شده در مرحله اجرا موفق نبوده‌اند؛ بنابراین می‌توان اصلی‌ترین نهاد رسمی متولی توسعه در نظام حقوقی ایران را در حل معضل خوداجراشدن قراردادها و تدارک زیرساخت‌های مناسب برای آن، چندان کارآمد ندانست. هرچند که این مسیر از رهگذر تجربیات گذشته قانون‌گذار در طول تاریخ، دستاوردهایی داشته است؛ بنابراین مقابله با عنصر هزینه مبادله در عرصه عمل و تقنین یکی از عوامل ضروری برای کارکرد مناسب سازمان‌ها است که از این طریق می‌تواند به خوداجرا شدن قراردادها کمک کند.

References

- جعفری، امین، (1393)، وضعیت نظام حاکمیت شرکتی در حقوق ایران و ضرورت بازنگری لایحه قانون تجارت جدید، مجله پژوهش‌های حقوقی، 26، 197-205.
- حیدری، معصومه، (1402)، مطالعه تطبیقی وضعیت زنان سرپرست خانوار در حقوق کار و تأمین اجتماعی جمهوری اسلامی ایران و نظام بین‌الملل حقوق بشر، مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، 51، 13-1.
- خارکش، فاطمه، فتحی زاده، امیر هوشنگ، (1401)، قراردادهای هوشمند؛ امکان‌سنجی انعقاد قراردادهای خوداجرا در حقوق ایران، فصلنامه حقوق و فناوری اطلاعات، 2 (2)، 27-60.
- خسروی، نور اله، شیروی، عبدالحسین، محبی، محسن، (1401)، هدف عمومی در حقوق سرمایه‌گذاری خارجی، مطالعات حقوقی، 14 (2)، 65-97. 10.22099/jls.2022.39116.4174.
- خمامی‌زاده، فرهاد، (1388)، بررسی تطبیقی نظارت بر مطابقت قوانین عادی با قانون اساسی، مجله آموزه‌های حقوقی، 6 (12)، 15-36.
- دادگر، یدالله، (1390)، درآمدی بر تحلیل اقتصادی حقوق، تهران: انتشارات پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس و نور علم.
- دادگر، یدالله، (1393)، ظرفیت نظریه اقتصاد سیاسی قانون اساسی جهت انضباط بخشی مدیریت بخش عمومی، مجله بررسی مسائل اقتصاد ایران، 1 (2)، 65-89.
- دادگر، یدالله، بزرگانی، هاشم، (1390)، جایگاه حقوق مالکیت در استحکام نظام اقتصادی، فصلنامه تحقیقات حقوقی، 14 (55)، 135-161.
- دادگر، یدالله، حدادی، شهرزاد، (1395)، «تحلیل اقتصادی قوانین برنامه‌های توسعه»، مجموعه مقالات نخستین همایش نقد و تحلیل قوانین برنامه پنج‌ساله از منظر حقوق اقتصادی، تهران: میزان.
- دوسوتو، هرناندو، (1394)، راز سرمایه: چرا سرمایه‌داری در غرب موفق می‌شود و در جاهای دیگر شکست می‌خورد؟ ترجمه فریدون تفضلی، تهران: نشر نی.
- زین‌العابدین، تقوی فردود، (1395)، تضمین حقوق مالکانه از منظر حقوق عمومی در جمهوری اسلامی ایران، رساله دکتری، به راهنمایی محمدجواد رضائی‌زاده، دانشگاه تهران: پردیس البرز، تهران.
- شریفی محله، رامین، کریمی، عباس، تقوی، زین‌العابدین، (1403)، سوءاستفاده از حقوق قراردادی در مرحله اجرای قرارداد، فصلنامه تحقیقات حقوقی، 27 (1)، 21-36. 10.52547/jlr.2022.220984.1863.
- صادقی، حسین، وفایی یگانه، رضا، آقا نصیری، مریم، (1391)، سنجش و تحلیل هزینه مبادله در ایران، مجله مجلس و راهبرد، 19 (71)، 5-37.
- صامتی، مرتضی، صامتی، مجید، جنتی مشکانی، ابوالفضل، (1383)، بررسی نقش هزینه مبادله بر تورم رکودی در ایران (1350-1379)، جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی، 1 (1)، 95-126.
- طباطبائی حصار، نسرين، (1394)، کارکردهای اقتصادی ثبت رسمی املاک در پرتو آموزه کارایی اقتصادی، فصلنامه تحقیقات حقوقی، 18 (72)، 311-336.

فرنز، فروزان بروجنی، (1397)، بررسی تأثیر نظام حقوق خصوصی بر توسعه اقتصادی با تأکید بر نهاد حقوق مالکیت و قراردادها، رساله دکتری، به راهنمایی حسن بادی، دانشگاه تهران: پردیس بین‌المللی کیش، کیش.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

کوزه‌گر کالجی، لطفعلی، نوروزی، علی، (1401)، نقش نهادگرایی در توسعه پایدار منطقه‌ای، *مجله جغرافیا و روابط انسانی*، 5 (2)، 311-320.

کیانی مجاهد، آرزو، باغبان، رحیم، (1399)، حقوق سرمایه‌گذاری خارجی در قراردادهای تجاری بین‌المللی با نگاهی به قانون تجارت ایران، *فصلنامه اندیشه حقوقی معاصر*، 1 (2)، 29-43.

مجاهد، افشین، (1401)، جایگاه کارآمدی اقتصادی در حقوق ورشکستگی، *مجله دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، 5 (50)، 1-14.

مظفری، مصطفی، ناصر، مهدی، (1400)، نقش قراردادهای هوشمند در تثبیت حقوق مالکانه افراد، *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، 24 (95)، 259-282. 10.22034/jlr.2019.122103.1142

مؤمنی، فرشاد، رمضان زاده ولیس، گلروز، (1393)، نوآوری‌های نهادی کاهنده هزینه مبادله و توسعه اقتصادی: نگاهی به تجربه ایران، *پژوهش‌های اقتصادی*، 14 (54)، 1-32.

نادران، الیاس، شکوهی، محمدرضا، (1391)، جایگاه و مبانی اقتصاد هزینه مبادله، *فصلنامه تحقیقات اقتصادی*، 47 (2)، 159-177.

نصیری اقدم، علی، نادران، الیاس، (1385)، هزینه مبادله تأمین مالی بنگاه‌های تولید - ساخت، *فصلنامه تحقیقات اقتصادی*، 43 (74)، 83-121.

نورث، داگلاس، (1385)، *نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی*، ترجمه محمدرضا معینی، تهران: انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.

وحیدی فردوسی، عبدالهادی، حدادی، شهرزاد، (1397)، خسارات حداقلی: مانعی برای توسعه نظام خوداجرای قراردادها در حقوق ایران، *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، 21 (84)، 190-1167165. 10.22034/jlr.2018.130442

Ankarloo, D. (2002). New Institutional Economics and Economic History, *Capital & Class*, 26 (3), 9-36. doi.org/10.1177/030981680207800102

Berge, A. (2000). Improved Rules On Public Access To Documents, *Stockholm University*.

Dadgar, Y. (2011). *An Introduction to Economic Analysis of Law*, Tehran: Economics Research Institute of Tarbiat Modares University & Noor-e-Elm Publication. [in Persian].

Dadgar, Y. (2015). The Capacity of the Theory of Political Economy of the Constitution to Discipline the Management of the Public Sector, *Journal of the Iranian Economic Issues Review*, 1 (2), 65-89. [in Persian]

Dadgar, Y., Bezangani, H. (2011). The Place of Property Law in the Strength of the Economic System, *Legal Research*, 14 (55), 135-161. [in Persian]

- Dadgar, Y., Haddadi, Sh. (2016). *Economic Analysis of Developing Plan Laws, The Collection of the Articles of the 1st Conference on Criticism and Analysis of the Laws of the 5 Year Plan from Economic Law Perspective*, Tehran: Mizan Publication. [in Persian]
- De Soto, H. (2015), *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, Translated by Freidoon Tafazoli, Tehran: Ney Publication. [in Persian]
- E. Williamson, O. (1981). The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach, *An American Journal of Sociology*, 87 (3), 548-577. doi:10.1086/227496
- Forouzan Boroujeni, F. (2018). An Examination of Private Law Influence on Economic Development with Focus on Institutions of Property and Contract Law, PhD. Thesis, Supervised by Hassan Badini, University of Tehran: Kish International Campus, Kish. [in Persian]
- Hardf, L. (2009). The History of Transaction Cost: Economics and Its Recent Developments, *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 2 (1), 29-51. doi:10.23941/ejpe.v2i1.22
- Heydari, M. (2023). A Comparative Study of the Status of Households Women in Labor Rights and Social Security of the Islamic Republic of Iran and International Human Rights System, *Journal of Research and Studies of Islamic Sciences*, 51, 1-13. [in Persian].
- Jafari, A. (2014). Status of Corporate Governance in Iranian Law and the Necessity of Reviewing New Trade Bill, *Journal of Legal Research*, 13(26), 197-204. [in Persian]
- Kharkesh, F. Fathizade, A. (2022). Smart Contracts; Feasibility of Concluding Self-Executing Contracts in Iranian Law, *Law & IT Quarterly*, 2 (2), 27-60. [in Persian]
- Khomami Zade, F. (2009). Comparative Review of the Monitoring the Conformity of Ordinary Laws with the Constitution, *Criminal Law Doctrines*, 6 (12), 15-36. [in Persian]
- Khosravi, N., Shiravi, A., Mohebi, M. (2022), Public Purpose in Foreign Investment Law, *Journal of Legal Studies*, 14(2), 65-97. 10.22099/jls.2022.39116.4174. [in Persian]
- Kiani Mojahed, A. Baghban, R. (2020). The Law of Foreign Investment in International Trade Contracts with a View to Iran's Trade Law, *The Journal of Contemporary Legal Thought*, 1(2), 29-43. [in Persian]
- Kozegar Kaleji, L., Norouzi, A. (2022). The Role of Institutionalism in Regional Sustainable Development, *Geography and Human Relationships*, 5(2), 311-320. [in Persian]
- M.Hitt, L., GU, B. (2001). Twenty-Second International Conference of Information Systems, *University of Pennsylvania*.
- Marinescu, C. (2012). Transaction Costs and Institutions' Efficiency: A Critical Approach, *The American Journal of Economic & Sociology*, 71 (2), 254-276.
- Mojahed, A. (2022), The Place of Economic Efficiency in Bankruptcy Law, *Journal of New Achievements in Humanities Studies*, 5(50), 1-14. [in Persian]

- Momeni, F., Ramezanzadeh Velis, G. (2014). Institutional Innovations that Reduce Cost and Their Role in Economic Development: Iran's Experiment, *Economic Research*, 14 (54), 1-32. [in Persian]
- Mozafari, M., Naser, M. (2021). The Role of Smart Contracts in Establishing the Property Rights of Individuals, *Legal Research*, 24 (95), 259-282. 10.22034/jlr.2019.122103.1142. [in Persian].
- Naderan, E., Shokouhi, MR. (2012). Station and Foundation of Transaction Cost Economics, *Economic Research*, 47 (2), 159-177. [in Persian]
- Nasiri Aghdam, A., Naderan, E. (2006). Transaction Cost of Financing Production-Construction Enterprises, *Economic Research*, 43 (74), 83-121. [in Persian]
- North, D. (2006), Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Translated by Mohammad Reza Moeini, Tehran: Organization of the Management and Planning of the Country Publication. [in Persian]
- Rothbard, M., (1978), The Myth of Efficiency, *Libertarian Studies*. doi: <https://doi.org/10.30800/mises.2013.v1.517>
- Sadeghi, H., Vafaei Yeganeh, R., Agha Nasiri, M. (2012). Measurement and Analysis of Transaction Cost in Iran, *Parliament and Strategy Magazine*, 19 (71), 5-37. [in Persian]
- Sameti, M., Sameti, M., Jannati Meshkati, A. (2004). The Role of Transaction Costs on Stagflation in Iran's Economy During 1971-2000, *Journal of Economic Essays; An Islamic Approach*, 1 (1), 95-126. [in Persian]
- Sharifi M., Ramin, K., Abbas, Taghavi, Z. (2024). Abuse of Contractual Rights In Contract Performance Phase, *Legal Research*, 27(1), 21-36. 10.52547/jlr.2022.220984.1863. [in Persian]
- Tabatabaei Hesari, N. (2016). Economic Functions of Official Real Estate Registration in the Light of the Doctrine of Economic Efficiency, *Legal Research*, 18 (72), 311-336. [in Persian].
- Vahidi Ferdosi, A., Haddadi, Sh. (2019), Minimum Damages: An Impediment to Develop Contract Self-Performance in Iran's Law, *Legal Research*, 21 (84), 165-190. 10.22034/jlr.2018.130442.1167. [in Persian]
- Wang, N. (2003). Measuring Transaction Costs: An Incomplete Survey, The University of Chicago, *The Ronald Coase Institute*, 1-14.
- World Bank Group. (2020). Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economics.
- World Bank Group . (2024). Business Ready.
- Taghavi Fardoud, Z. (2016). Ownership Equity Guarantee from the Viewpoint of Public Rights in the Islamic Republic of Iran, Supervised by Mohammad Javad Rezaeizadeh, University of Tehran: Alborz College, Tehran. [in Persian]

Laws

Islamic Republic of Iran Constitution

Plan Laws of Economic, Social and Cultural Development of Islamic Republic of Iran